

УДК 394.92: 929 Косачі+929 Драгоманови: 821.161.2.09 Українка

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1476655><http://doi.org/10.5281/zenodo.1476655>

О. М. Богдашина

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

О. Осіпов

магістр історичного факультету
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

ЖИТТЄВА ДРАМА ЛЕСІ УКРАЇНКИ В РОДИННОМУ ЛИСТУВАННІ КОСАЧІВ-ДРАГОМАНОВИХ

У статті О. Богдашиної та О. Осіпова шляхом аналізу сімейного листування розглядається вплив родинного спілкування Косачів-Драгоманових на світогляд Лесі Українки, еволюцію її життєвого сценарію та творчість видатної поетеси.

Ключові слова: епістолярна спадщина, еґо-джерела, творча біографія, життєвий сценарій.

В статье О. Богдашиной и А. Осипова путем анализа семейной переписки рассматривается влияние семейного общения Косачей-Драгомановых на мировоззрение Леси Украинки, эволюцию ее жизненного сценария и творчество выдающейся поэтессы.

Ключевые слова: эпистолярное наследие, еґо-источники, творческая биография, жизненный сценарий.

In the article O. Bogdashina and O. Osipova, through the analysis of family correspondence, the influence of the Kosachy-Dragomanov family relationship on Lesya Ukrainka's worldview, the evolution of her life scenario and the work of an outstanding poetess is examined. It is emphasized that the family communication of Kosach-Drahomanov in general was particularly warm. The poet all his life was seriously ill, suffered several operations, for a long time was forced to adhere to bed rest. Therefore, the course of Lesya Ukrainka's illness is constantly discussed in the letters. The correspondence of the poet to his parents testifies to the gradual evolution of relations: openness in the statements of young Lesya is replaced by restraint, even seclusion and secrecy. These changes, in our opinion, were due to the disapproval of the parents of woodpecker behaviour, especially her passionate love in S. Merzhinsky, and later her extramarital relations with K. Kvitka. At the same time, a large number of various issues of public life, education, science, art, language and literature were raised in the correspondence of Lesya Ukrainka with relatives. The poet often shared letters of plans with relatives of new literary works, the circumstances of his work, successes and failures. In correspondence with her relatives, Lesya Ukrainka formulates her political preferences. In general, most of all considerations on socio-political topics Lesya Ukrainka expresses in letters to her famous uncle – M. Drahomanov. In addition, she listened to the advice of MP Drahomanov, in particular, studied languages, read the books he recommended. A difficult state of health prevented the poet from constantly engaging in self-education. In addition to literary works, she read scientific and journalistic works.

Key words: epistolary heritage, eґo-sources, creative biography, life scenario.

Постановка проблеми. Епістолярна спадщина Лесі Українки (псевдонім Лариси Петрівни Косач-Квітки) є важливим видом еґо-джерел для вивчення її творчої біографії.

Аналіз актуальних досліджень. У розвідках С. Богдан, Л. Вашків, Л. Мірошни-

ченко, Л. Нечепоренко, В. Святовця й інших сучасних дослідників охарактеризовано листування видатної поетеси. На жаль, не всі аспекти зазначеної проблеми висвітлені достатньо ґрунтовно. Так, порівняно мало уваги сучасні дослідники приділяють аналізу мі-

жособистісних відносин у родинному листуванні Косачів-Драгоманових, впливу листів на корекцію життєвого сценарію Лесі Українки, специфіці відбиття в епістолярній спадщині біографічних фактів тощо. Аналіз зазначених, мало висвітлених на сьогодні, проблем і є метою нашої статті.

Виклад основного матеріалу. Джерельна база обраної теми величезна. За останніми даними опублікований епістолярій Лесі Українки складається з понад 750 листів, з них більшість – до родичів. Більша частина з них надрукована у Зібранні творів Лесі Українки у 12 томах. Відповідно вийшли у світ у 1978–1979 рр. томи: 10-й (1876–1897), 11-й (1898–1902) і 12-й (1903–1913). Раніше, у 50–60-х роках ХХ ст., листи поетеси були опубліковані в інших академічних зібраннях (1956 р. – 5-й т., 1965 р. – 9-й та 10-й тт.).

У статті використані листи Лесі Українки (1871–1913) до таких родичів: бабуся Єлизавета Драгоманова (у дівоцтві Цяцька) (1821–1895), дядько Михайло Драгоманов (1841–1895) та його дружина Людмила (1842–1918), батько Петро Косач (1841–1909), мати Ольга Косач (у дівоцтві Драгоманова) (1849–1930), сестра Ольга Косач-Кривинюк (1877–1945) та її чоловік Михайло (1871–1944), сестри Оксана Косач-Шишмановська (1882–1975) та Ізидора Косач-Борисова (1888–1980), брати: Михайло (1869–1903) та Микола (1884–1937) Косачі, тітка Олена Косач-Тесленко-Приходько (1845–1927), кузина Лідія Драгоманова-Шишманова (1866–1937) та її чоловік Іван Шишманов (1862–1928).

Родинне спілкування Косачів-Драгоманових у цілому вирізнялося особливою теплотою. Поетеса все життя важко хворіла, перенесла декілька операцій, довгий час вимушена була дотримуватися постільного режиму. Тому перебіг хвороби Лесі Українки постійно обговорюється у листах.

Батьки витрачали великі кошти на її лікування, особливо за кордоном. Петро Антонович та Ольга Петрівна (літературний псевдонім Олена Пчілка) були поряд, особливо у післяопераційні періоди. Батько особливо переживав за хвору доньку. У листі від 25 (13) лютого 1886 р. він пише до Драгоманових: «Леся нещасна дівчинка.

Сьогодні минуло їй 15 років. Вона вже заввишки з маму, тільки зовсім тоненька та кволенька... Київські аж три хірургічні знаменитості рішуче вимагають привезти хвору до Києва, щоб там її оперувати, інакше пропаде нога та й сама Леся захворіє на сухоти. Та в неї й тепер легені щось не гаразд. Леся сама й кроку не може ступити, біль у суглобі неймовірний, а тут ще така тяжка і небезпечна операція загрожує» [3, с. 36]. І як вирок майбутньому своєї старшої донечки П. А. Косач підсумовує у цьому ж листі: «Прикро навіть думати за такого стану про Лесині здібності та таланти. Може й стануть у пригоді їй, покаліченій. Бо не може вона бути іншою, які вправні не були б київські хірурги» [3, с. 64].

Листування поетеси до батьків засвідчує поступову еволюцію відносин: відкритість у висловлюваннях юної Лесі замінюється на стриманість, навіть замкненість та скритість. Ці зміни, на наш погляд, були зумовлені несхваленням батьками лесиної поведінки, особливо її палкою закоханістю у С. К. Мержинського (1870–1901), а пізніше її стосунків з К. В. Квіткою (1880–1953). Усі троє були хворі на сухоти. У супереч волі батьків Леся, якій нещодавно самій видалили частину тазостегнового суглоба, три місяці (із 7 січня до 3 березня 1901 р.) доглядає за вмираючим С. К. Мержинським.

У цей момент Леся Українка вже була знайома зі своїм майбутнім чоловіком К. В. Квіткою, якого називала «Квіточка» та «Кльоня».

Коли Косачі дізналися про інтимні стосунки між Лесею та К. В. Квіткою, батьки влаштували доньці бойкот. Леся писала до сестри Ольги в листі від 5 березня 1902 р.: «Наші устроїли мені „бенефіс“ – на три тижні всі замовкли, ніхто ні слова» [1, т. XI, с. 327]. А далі писала: «Квіточку слід би „взяти в руки“, страх воно бідне тепер. І ще, як на те, і матеріальні справи чортзна-як стоять. Та ще лікарі наговорили йому всяких дурниць» [1, т. XI, с. 328].

Олена Пчілка відверто не сприйняла новий вибір доньки. З листа Лесі Українки до сестри Ольги: «У мами пробилося якесь несправедливо напасливе відношення до Кльоні. У мами був неприємно-холодний вираз в його присутності, одвертання очей,

відповіді крізь зуби, закривання себе газетою або книжкою і т. п. „симптоми” ... Се, я вже бачу, починається „ревность материнська”, але все одно, може, тій ревності буде дальше ще більше поживи, а свого відношення до Кльоні я не зміню, хіба що в напрямі ще більшої прихильності, у всякім разі, не мамині холодні міни можуть нас посварити. Тільки все-таки се прикро, і тяжко, і фатально, що ні одна моя дружба чи симпатія не могла досі обійтись без сеї отрутої ревності... з боку мами. Кльоня єсть нічим не завинив проти мами, навпаки, спочатку він навіть дуже її ідеалізував» [1, т. XI, с. 376].

Союз Лесі Косач із К. В. Квіткою, молодшим на 8 років дрібним чиновником, спочатку (до липня 1907 р.) мав характер цивільного, а не церковного («законного») шлюбу. Цивільний шлюб у ті часи засуджувався, але Леся прийняла рішення «жити у гріху» із «Кльонею», яким дедалі більше дорожила. Поетеса погодилася на не узаконений шлюб можливо ще і тому, що недооцінювала себе як жінку.

Низька самооцінка Лесі Українки була сформована її мамою. О. П. Косач-Кривинюк наголошує, що Леся «не раз умлівала од болю, що завдала їй мати» [3, с. 36]. Мемуаристка згадувала, що Ольга Петрівна дуже любила свого первістка – «яскравого, показного» Мішу, а свою другу дитину – Лесю – в її присутності називала «негарною, нерозумною» [3, с. 31], «недотепою, нецікавою, нерозвиненою» [3, с. 40]. Маленька Леся намагалася грати у хлопчачі ігри, щоб сподобатися старшому брату [3, с. 32]. Дівчинка «ніколи не мала ляльок, ніколи не гралася ними і не любила їх» [3, с. 32].

Не сприяли урівноваженості сімейних стосунків владність і знервованість матері. Характерна ремарка Лесі Українки у листі до О. П. Косач-Кривинюк від 28 (16) листопада 1899 р.: «У мами нерви часто грають» [1, т. XI, с. 150].

Родичі намагалися своїми теплими словами підтримати хвору, яка інколи не витримувала своєї болі і жалілася близьким, переважно сестрі Ользі (родинне прізвисько «Лілієнко», «Лілечко»). Так, наприклад, у листі до сестри Ольги з Ялти 28 (16) листопада 1897 р. вона зізнається:

«Не скрию від тебе, що бувають у мене хвилини розпачу, коли мені здається, що все даремне, що я от-от упаду на дорозі і важкий хрест задавить мене, але се хвилини тільки, взагалі ж я думаю, що хоч сама не житиму, то завжди буду в силі помагати жити іншим, хто тільки схоче моєї помочі» [1, т. X, с. 404]. У листі до брата Михайла на початку листопада 1889 р. письменниця описує свій стан як перебування у «Дантовому пеклі – з плачем і скрежетом зубовним» [1, т. X, с. 37]. Отже, Леся Українка важко переживала свою фізичну слабкість, яка заважала їй вчитися та працювати.

Усвідомлюючи себе свої фізичні вади, Леся Українка показує неабияку волю до життя. Про це вона пише до сестри Ольги у попередньому листі від 24 (13) листопада 1897 р.: «Не можна, гріх бути інвалідом, коли так багато роботи і так мало людей, треба перестати ним бути, коли не можеш зараз, то через рік, через два, через три, а все-таки треба вийти в люди! І я вийду або під ножем пропаду, а так не зостанусь» [1, т. X, с. 403]. В той же час Леся Українка у листі до сестри Ольги 25 (12) січня 1904 р. просить не жаліти її: «Нехай там говорять, що хочуть, а я постараюсь доказати, що я таки не до кінця інвалід, і докажу се без слів» [1, т. XII, с. 102]. Отже, поетеса оповіді близьким про свої фізичні страждання супроводжує бадьорими словами.

Сила волі поетеси чітко видна у листі до М. П. Драгоманова від 28 (16) липня 1891 р.: «О, якби мені не та нога, чого б я в світі натворила!» [1, т. X, с. 101]. Переборюючи постійну біль, Леся Українка мріє в листі до сестри О. П. Косач від 17 (5) вересня 1896 р. «жити по-людськи і працювати по-людськи» [1, т. X, с. 348–349]. А понад усе письменниця бажає бути «енергійною, міцною, з ясним, хоч і поважним поглядом, з сильними руками, здатними до постійної і путньої роботи, з нормальним серцем і здоровою душею» [1, т. X, с. 348–349]. У листі до батька П. А. Косача від 10 травня 1903 р. вона філософськи резюмує: «Та, звісно, надії надіями, а життя життям, тільки все ж ліпше хоч надіятись» [1, т. XII, с. 68].

У листі до матері О. П. Косач від 12 березня (28 лютого) 1898 року з Ялти письменниця оцінює своє життя як боротьбу:

«Мені здається, що я маю перед собою якусь велику битву, з якої вийду переможцем або зовсім не вийду. Коли у мене справді є талан, то він не загине, – то не талан, що погибає від туберкульозу чи істерії! Нехай і заважають мене сі лиха, але зате, хто знає, чи не кують вони мені такої зброї, якої нема в інших здорових людей» [1, т. XI, с. 28]. Її власний вислів наприкінці життя про боротьбу з туберкульозом кісток «справжня „тридцятилітня війна”» [1, т. XII, с. 406] у листі до сестри О. П. Косач від 8 серпня (26 липня) 1912 р. характеризує стан поетеси дуже промовисто. І далі у цьому листі без оптимізму твердження: «Час колись і втомитись. Не бачу я ніякої надії» [1, т. XII, с. 406].

У той же час у листуванні Лесі Українки з родичами піднімалася велика кількість різноманітних питань громадського життя, освіти, науки, мистецтва, мови та літератури. Наприклад, Леся Українка у листі до М. П. Драгоманова від 15 (3) березня 1892 р. пише з Колодяжного: «Що ж до мене, то я тільки генієві можу простити кепсько збудований вірш, та й то не завжди. Українським же поетам слід би на якийсь час заборонити писати національно-патріотичні вірші, то, може б, вони скоріше версифікації вивчилися, примушені до того лірикою та перекладами, а то тепер вони найбільше надіються на патріотизм своїх читців, а не на власну рифму та розмір» [1, т. X, с. 130]. Влучні в'їдливі зауваження щодо тих, які вважають себе українськими патріотами містяться в її листі від 9 лютого (28 січня) 1894 р. до «любого дядьки» М. П. Драгоманова: «У нас велика біда, що багато людей думають, що досить говорити по-укр[аїнському] (а надто вже коли писати дешицю), щоб мати право на назву патріота, робітника на рідній ниві, чоловіка з певними переконаннями і т. п... За Вашу ідею, що мусить бути одна правда і для мужика, і для пана, я завжди стояла і буду стояти, а наскільки прислужуся їй ділом, се залежатиме від моїх сил і талану» [1, т. X, с. 218–220].

Поетеса часто ділилась у листах до родичів задумами нових літературних творів, обставинами своєї праці, успіхами і невдачами.

У листуванні з родичами Леся Українка формулює свої політичні уподобання. Взагалі найбільше всього міркувань на суспільно-політичну тематику Леся Українка висловлює у листах до свого відомого дядька – М. П. Драгоманова. За спостереженням О. П. Косач-Кривинюк «одержання листа од дядька завжди бувало неначе якесь велике свято для Лесі, така вона була рада йому, такий піднесений настрій викликав у неї той лист» [3, с. 130].

Крім того, вона прислухалася до порад М. П. Драгоманова, зокрема вивчала мови, читала рекомендовані ним книжки. Важкий стан здоров'я не завадив поетесі постійно займатися самоосвітою. Окрім літературних творів, вона читала наукові та публіцистичні праці.

Усе життя Леся Українка вивчала різні мови. У листі до Драгоманових від 30 (18) серпня 1892 р. вона пише: «Знати всі головні європейські мови, хоч би для самих літератур, але се моє бажання «дуже помалу справджується, бо в Колодяжному трудно знайти спосіб до того» [1, т. X, с. 139]. В іншому (від 24 (12) листопада 1893 р.) листі до М. П. Драгоманова Леся Українка повідомляє дядькові про свої успіхи у вивченні англійської мови, ставлячи за мету читати «Шекспіра в оригіналі» [1, т. X, с. 183].

У листах до М. П. Драгоманова Леся Українка неодноразово називає дядька своїм вчителем, а себе «Вашою ученицею» [наприклад: 1, т. X, с. 256–257]. О. П. Косач-Кривинюк характеризує лєсине ставлення до дяді «як до якогось ідеалу» [3, с. 38].

У листах до дядька вона постійно обговорює нові праці прихильників і критиків нового на той час марксистського вчення [1, т. X, с. 161 та ін.]. Леся Українка, прочитавши перший том «Капіталу» К. Маркса, писала сестрі Ользі 30 серпня 1897 р.: «Половину „Капіталу” „проштудировала” (читати його не можна), і, зачим далі читаю, тим більше розчаровуюсь і я не бачу тієї „строгої системи”, про яку говорять фанатики книжки, бачу багато фактів, чимало дотепних гіпотез і ще більше просто дотепів, але багато залишається для мене темною, невиясною, недоговореною в науковій теорії, і в практичних виводах з неї. Ні, видно се *novum evangelium* все-таки по-

требує більше безпосередньої віри, ніж її у мене єсть» [1, т. X, с. 445].

У листі до чоловіка своєї сестри Ольги М. В. Кривинюка від 28 березня 1908 р. поетеса піднімає питання про національну гідність українського народу: «Варто б, на мою думку, покинути тую форму доказу: „Що ж я винен, що я українець? Хоч би й хотів, то не вмію бути іншим”» [1, т. XII, с. 11].

У листах до членів родини письменниці висловлює свої погляди на освіту та науку. В одному з листів до М. П. Драгоманова від 3 вересня (22 серпня) 1891 р. Леся Українка із задоволенням відмічає, що «вже наші люди починають більше думати про власну освіту, а не вдовольняються самою казенною наукою» [1, т. X, с. 112].

Листи Лесі Українки до родичів містять цікаві факти про політичне, культурне, літературне життя не лише України того часу, а й інших країн. Письменниця під час подорожей до Італії, Єгипту, Болгарії, Швейцарії, Німеччини детально описувала побачене.

Показова зміна Лесі Українки (від повного захоплення до більш стриманих та вважених оцінок) у ставленні до західноєвропейської дійсності. У листі до М. П. Драгоманова від 17 березня 1891 р. з Відня письменниця так описує свої враження: «Розглядаюсь собі на тую Європу та європейців; певне, що не все можна отак, сидячи збоку, побачити, але все ж хоч дещо. Перше враження було таке, ніби я приїхала в якийсь інший світ – кращий світ, вільніший. Мені тепер ще тяжче буде у своєму краю, ніж досі було. Мені сором, що ми такі невільні, що носимо кайдани і спимо над ними спокійно. Отже, я прокинулась, і тяжко мені, і жаль, і болить... Потім трохи затемнилось те ясне враження, але з самого початку сей контраст межи нашим та тутешнім життям сливе осліпив мене... Та мені незвичним був сам той факт, що ось-то люди можуть собі зійтись, де хочуть, говорити, як хочуть, змагатися про справи своєї країни, думати, як мають самі собі помагати: запевне, все оце дуже натуральне, але його у нас ніде не побачиш» [1, т. X, с. 83].

Подорожі стали невід'ємною часткою її життя. Письменниця мріяла «попасти в подорожжя навколо світу» (лист до кузини

Лідії Драгоманової-Шишманової від 9 червня (28 травня) 1896 р.) [1, т. X, с. 340–341]. У листі до М. П. Драгоманова від 15 (3) березня 1892 р. поетеса визнає, що «блуканина» «увійшла вже мені у кров, як настає весна: мене у вирій тягне» [1, т. X, с. 131]. Поетеса у листі до Драгоманових від 30 (18) серпня 1892 р. порівнює себе з відомими мандрівниками: «Якби я була здорова, то може вийшов з мене Вамбері або другий Прежевальський, бо має дуже натуру» [1, т. X, с. 138].

Подорожування стало невід'ємною часткою життя письменниці, народжуючи надію на полегшення свого фізичного стану. Подорожі, як і постійна наполеглива творча праця, стали порятунком для немічного тіла. Надії на те, що хвороба відступить, посилювалися весною. Це визнавала і сама Леся Українка в листі до М. П. Драгоманова від 15 (3) березня 1892 р.: «Блуканина» «увійшла вже мені у кров, як настає весна: мене у вирій тягне» [1, т. X, с. 131]. Навесні 1893 р. вона писала в листі до Драгоманових: «Я тепер в весняному настрої і думками вже не дома, а по світах літаю. Простір для думок великий і планів тьма, мені навіть се до вподоби, що я не знаю ще нічого певного, де буду літом. Я б хотіла бути літом коли вже не в Болгарії, то десь на Дніпрі на порогах. У всякім разі думаю, що се літо буде для мене краще і приємніше, ніж торішнє було. А восени вже черкну через море!» [1, т. X, с. 156].

Навесні 1893 р. вона писала в листі до Драгоманових: «Я тепер в весняному настрої і думками вже не дома, а по світах літаю. Простір для думок великий і планів тьма, мені навіть се до вподоби, що я не знаю ще нічого певного, де буду літом. Я б хотіла бути літом коли вже не в Болгарії, то десь на Дніпрі на порогах. У всякім разі думаю, що се літо буде для мене краще і приємніше, ніж торішнє було. А восени вже черкну через море!» [1, т. X, с. 156]. Про свій план їхати до дядька в Болгарію, яку він називав напів-Азією, Леся Українка сповіщає у листі від 18 (2) грудня 1890 р.: «А дуже б я хотіла дістатись до вашої "Азії", може, й дісталась би, якби не ті капо-сні слабості, ну, та чей же, таки добудуся того колись! Багато я щодня строю планів

про ту болгарську подоріж, але всі вони поки що вельми фантастичні» [1, т. X, с. 63].

Письменниця завжди мріяла про матеріальну незалежність від родини. Вона в листі до матері з Тбілісі від 8 грудня (25 листопада) 1904 року підкреслює: «Нарешті, манить мене мрія хоч який час пожити зовсім самостійно, при виразній і відповідальній роботі, роботі активній, як-не-як організаторській» [1, т. XII, с. 124].

Робота була для Лесі Українки засобом тимчасового забуття від хвороби. Так, вона у листі до О. П. Косач-Кривинюк від 28 (16) листопада 1899 р. визнає: «Мені робота, як і музика служить часом замість горчишника (морального, звісно)... Я знаю, що дуже невовышено вживати літературу замість морфію, але все ж се краще, аніж морфій вживати замість літератури» [1, т. XI, с. 149].

В одному з листів від 29 вересня 1894 р. небога дякує М. П. Драгоманову за щирі критику її перекладів, бо «до сього часу...

критика моїх знайомих і рідних більше оберталась на мову і стиль..., а ніхто не хотів чи не міг взяти діла в корінь» [1, т. X, с. 264].

У листі від 22 вересня 1894 р. Леся Українка, поздоровляючи М. П. Драгоманова із днем народження, наголошує: «Ніяким стилем не скажеш того як я Вас люблю і палко бажаю Вам всього доброго...» [1, т. X, с. 262–263].

Викладений матеріал дозволяє зробити деякі **висновки**. Проаналізоване листування Лесі Українки до родичів дозволяє стверджувати близькість і духовну спорідненість представників роду. Аналіз сімейного листування показав вплив родинного спілкування Косачів-Драгоманових на світогляд Лесі Українки, еволюцію її життєвого сценарію та творчість видатної поетеси. На нашу думку, можливості виявлення нових листів Лесі Українки та інших представників славетного роду Косачів-Драгоманових, введення їх до наукового обігу та подальшої популяризації ще не вичерпані.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. Т.10–12. К.: Наук. думка, 1978–1979.
2. Вашків Л. Епістолярна критика Лесі Українки: види, форми вияву, функції // З його духа печаттю... : зб. наук. пр. на пошану І. Денисюка. Л., 2001. Т. 1. С. 70–76.
3. Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка: Хронологія життя й творчості. Нью-Йорк, 1970. 926 с.
4. Крук О. Вплив Михайла Драгоманова на формування суспільно-політичних поглядів поетеси (за матеріалами листування) // Дивослово. 1996. № 2. С. 3–8.
5. Мункова Л. Леся Українка в листуванні родині

ни Драгоманових : (за матеріалами софійського архіву І. Шишманова) // Рад. літературознавство. 1971. № 2. С. 61–64.

6. Мірошніченко Л. Над рукописами Лесі Українки : нариси з психології творчості та текстології. К., 2001. 263 с.

7. Святовець В. Ф. Епістолярна спадщина Лесі Українки : листи в контексті художньої творчості. К. : Вища шк., 1981. 183 с.

8. Ткаченко І. Недруковані листи Михайла Драгоманова до Лесі Українки // Червоний шлях. 1923. № 4–5. С. 187–200.

REFERENCES

1. Ukrainka Lesia. (1978–1979). Zibrannia tvoriv (Vols.10–12). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
2. Vashkiv L. (2001.) Epistoliarna krytyka Lesi Ukrainky: vydy, formy vyjavu, funktsii // Z joho dukha pechattiu... : zb. nauk. pr. na poshanu I. Denysiuka. (Vol. 1, pp. 70–76). Lviv [in Ukrainian].
3. Kosach-Kryvyniuk O. P. (1970). Lesia Ukrainka: Khronolohiia zhyttia j tvorchosti. N'iu-Jork. [in Ukrainian].
4. Kruk O. (1996) Vplyv Mykhajla Drahomanova na formuvannia suspil'no-politychnykh pohliadiv poetesy (za materialamy lystuvannia). Dyvoslovo, (2), 3–8. [in Ukrainian].

5. Mynkova L. (1971) Lesia Ukrainka v lystuvanni rodyni Drahomanovykh : (za materialamy sofij's'koho arkhivu I. Shyshmanova). Rad. Literaturoznavstvo, (2), 61–64. [in Ukrainian].

6. Mirosnychenko L. (2001). Nad rukopysamy Lesi Ukrainky : narysy z psykholohii tvorchosti ta tekstolohii. Kyiv [in Ukrainian].

7. Sviatovets' V. F. (1981). Epistoliarna spadschyna Lesi Ukrainky : lysty v konteksti khudozhn'oi tvorchosti. Kyiv: Vyscha shkola [in Ukrainian].

8. Tkachenko I. (1923) Nedrukovani lysty Mykhajla Drahomanova do Lesi Ukrainky. Chervonyj shliakh, (4–5), 187–200. [in Ukrainian].